

Teodora Konach

KONCEPCJE NOWEJ MUZEOLOGII W KONTEKŚCIE ZARZĄDZANIA KULTURĄ NIEMATERIALNĄ I WŁASNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W INSTYTUCJACH KULTURY

Abstract

CONCEPTS OF NEW MUSEOLOGY IN THE CONTEXT OF INTANGIBLE CULTURE AND INTELLECTUAL PROPERTY MANAGEMENT IN CULTURAL INSTITUTIONS

In the 1960s, researchers began their quest for a new role and development path of museums. At present, numerous theories and concepts, particularly from the New Museology trend, refer to the issues of identification, management, and protection of intangible cultural heritage in compliance with the provisions of the 2003 UNESCO Convention. This article aims to contextualize the intangible cultural heritage within the interdisciplinary studies on cultural heritage and to determine the models of presenting and interpreting such heritage in cultural institutions and other dedicated facilities. The analysis was premised on the comparative museology studies and the latest comparative techniques (Legrand 1999) as part of critical cultural & heritage studies. The paper also presents the preliminary results of the qualitative studies carried out in selected cultural institutions in Poland, Bulgaria, and Austria. Final deliberations point out the potential of the intangible cultural heritage as a way of interpreting tangible artifacts in the practice of museums and cultural institutions and show the legal and administrative ways of including the heritage into such institutions' activities. They also serve as a basis for further queries about the mission of museums and the new role of cultural institution personnel.

SŁOWA KLUCZE: niematerialne dziedzictwo kulturowe, UNESCO, WIPO, Nowa Muzeologia, prawa własności intelektualnej

KEY WORDS: intangible cultural heritage, UNESCO, WIPO, New Museology, intellectual property rights

Wprowadzenie

Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest niewątpliwie jednym z najnowszych, ale i najbardziej omawianych obecnie koncepcji w teorii i praktyce badań nad dziedzictwem kulturowym, jego ochroną, zarządzaniem i interpretacją oraz prezentacją w instytucjach kultury. Podstawowym dokumentem dotyczącym niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, z dnia 17 października 2003 roku, ratyfikowana przez 170 państw¹, w tym – w 2011 roku przez Polskę². Poza tym aktem prawa międzynarodowego, na płaszczyźnie normodawstwa narodowego brakuje jednak regulacji o zasięgu krajowym. Państwa, zwłaszcza w Europie, wybrały działania administracyjne w zakresie identyfikacji i ochrony kultury niematerialnej, skupiając się na tworzeniu wyspecjalizowanych ciał doradczych czy eksperckich lub delegując nowe kompetencje do instytucji już istniejących. Głównym mechanizmem ochrony stały się listy oraz inwentarze krajowe dedykowane kulturze niematerialnej, które zgodnie z regulacjami konwencji z 2003 roku stanowią pierwszy krok w procesie zgłaszania nominacji narodowych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO³.

Jaka jest lub może być rola niematerialnego dziedzictwa kulturowego w instytucjach lub placówkach związanych z ochroną oraz promocją kultury i dziedzictwa? Ta problematyka pojawia się w ramach współczesnych akademickich dyskusji na temat tzw. „alternatywnego dyskursu muzeologicznego”⁴ czy też w uznanej już i utrwalonej koncepcji „Nowej Muzeologii”⁵, ale przede wszystkim jest obecnie analizowana jako instrument dialogu i współpracy pomiędzy instytucją a wspólnotą, której służy – jako placówka oświatowa i kulturalna – lub też jako miejsce komunikacji ze społecznością, której dziedzictwo prezentuje. Podobne rozważania są niezwykle aktualne, gdy weźmie się pod uwagę fakt, że konwencja z 2003 roku jest pierwszym wiążącym dokumentem międzynarodowym, który wprowadza możliwość uznania podmiotu zbiorowego (wspólnot/społeczności) za właściciela praw. Do tej pory taka konstrukcja pojawiała się w dokumentach modelowych, głównie Światowej Organizacji Własności Intelktualnej (WIPO), które jednak nie były wiążące, z reguły przez wzgląd na sprzeciw państw rozwiniętych. Co więcej, konwencja z 2003 roku wprowadza wymóg ściślejszej współpracy przy tworzeniu list oraz inwentarzy narodowych z przedstawicielami

¹ Zob. <http://www.unesco.org/culture/ich> [odeczyt: 30.11.2016].

² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz.U.2011.172.1018.

³ Art. 16.

⁴ Ch. Kreps, *Liberation Culture: Cross-Cultural Perspectives in Museums, Curation and Heritage Preservation*, London–New York 2003. Por. B.J. Butler, *Return to Alexandria – An Ethnography of Cultural Heritage Revivalism and Museum Memory*, Walnut Creek 2007.

⁵ P. Vergo, *The New Museology*, London 1989; G.-H. Rivière, *La Muséologie selon George-Henri Rivière: Cours de Muséologie/Textes et Témoignages*, Paris 1989; H. De Varine, *L'initiative communautaire: recherche et experimentation*, Paris 1991; P. Davis, *Ecomuseum: A Sense of Place*, London 1999.

konkretnych wspólnot⁶. Tak więc konwencyjne mechanizmy ochrony i prezentacji kultury niematerialnej mogą się przyczynić do budowania partycypacji społecznej oraz ogólnej demokratyzacji procesów ochrony i interpretacji dziedzictwa.

Metodologia

Do celu konceptualizacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w ujęciu krytycznym w ramach dyskursu krytycznych studiów kulturowych (*critical cultural & heritage studies*) oraz teorii Nowej Muzeologii wprowadziłam elementy metodologii komparatystycznych studiów muzealnych oraz najnowszych technik porównawczych. Komparatystyka w muzeologii i ujęcie *cross-cultural* postulowane przez Christinę Kreps⁷ to „systematyczne badania porównawcze form i zachowań we współczesnej praktyce muzealnej w różnych środowiskach kulturowych (tłum. T.K.)”. Z kolei nowy stosunek do analizy porównawczej⁸ zakłada jej interdyscyplinarność jako próbę umiejscowienia danego systemu prawnego w konkretnych realiach kulturowych, społecznych i językowych. Główną tezą nowej koncepcji porównawczej jest niepodzielność normodawstwa od kontekstu kulturowego danego kraju.

W artykule prezentowane są również wstępne wyniki badań jakościowych (wywiady jakościowe, częściowo ustrukturyzowane), dotyczące działań administracji na szczeblu krajowym i lokalnym w wybranych krajach europejskich (Austria, Bułgaria, Polska). Ponadto zostały wykonane badania (wywiady jakościowe, obserwacja zaangażowana) w narodowych instytucjach aktywnie działających w zakresie prezentacji, zachowania oraz interpretacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Instytucje zostały wybrane celowo jako placówki w różnych stadiach rozwoju (nowo utworzone, w realizacji, ugruntowane w społecznościach/miejscowościach), o odmiennych strukturach, celach, misji i statutach.

1. Konwencja UNESCO z 2003 roku

Głównym wydarzeniem, które zaważyło na teoretycznym i praktycznym wykorzystaniu zasobów kultury niematerialnej, było przyjęcie Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w 2003 roku. Uchwalenie tego dokumentu wpisało się to w nurt prac UNESCO związanych z pamięcią historyczną i kulturową wspólnot na całym świecie⁹. W odniesieniu do konstrukcji instrumentarium prawnego nowej konwencji, w ramach pracy nad jej tekstem dobrym przykładem były wprowadzone już w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku

⁶ Art. 11.b; art. 15.

⁷ Ch. Kreps, *Liberation Culture: Cross-Cultural Perspectives in Museums...*, s. 4.

⁸ P. Legrand, *Le droit comparé*, Paris 1999.

⁹ Tzw. *UNESCO memory work*.

rozwiązania ustawowe w Japonii¹⁰. Ważnym krokiem w stworzeniu międzynarodowej ochrony prawnej dla niematerialnego dziedzictwa kulturowego był również dokument „Zalecenia dotyczące ochrony kultury tradycyjnej i ludowej” z 1989 roku¹¹. Miały one zwrócić uwagę państw członkowskich UNESCO na konieczność ochrony kultury tradycyjnej. Zalecenia te nie przyniosły jednak oczekiwanych rezultatów, nigdy nie zostały wprowadzone do ustawodawstw krajowych, ani nie przekształcono ich w obowiązujący akt prawa międzynarodowego. Wsunięto postulaty w literaturze przedmiotu, że do podobnej sytuacji doprowadziła treść zaleceń: wprowadzenie terminu „folklor” na opisanie przedmiotu ochrony – zawężającego i odrzucanego przez państwa zdekolonizowane, oraz brak konkretnych uprawnień dla podmiotu praw – społeczności i grup¹².

Pierwszym państwem, które na forum międzynarodowym wystąpiło z propozycją stworzenia prawnoadministracyjnej ochrony dla kultury tradycyjnej i folkloru, była Boliwia¹³. Jej przedstawiciele w 1973 roku zaproponowali wprowadzenie dodatkowego protokołu do Powszechnej konwencji o prawie autorskim z 1971 roku¹⁴. Do tego jednak nie doszło, ze względu na sprzeciw państw rozwiniętych, które w podobnym akcie upatrywały realnego zwiększenia konkurencyjności regionów i państw, pozostających poza dynamiką globalnej gospodarki rynkowej¹⁵. Niewątpliwie jednak w ramach prac nad tekstem konwencji wykorzystano modele z japońskiej ustawy z 1950 roku „Prawo Ochrony Własności Kulturowej”. Również sam termin „niematerialne dziedzictwo kulturowe” jest nawiązaniem do pojęć z normodawstwa Japonii. Historycznie często wysuwana jest rola tego aktu, przyjętego tuż po II wojnie światowej, jako sprzeciwu wobec postępującej okcydentalizacji kraju. Dlatego też zwracał on szczególną uwagę na artefakty materialne (ruchome i nieruchome) oraz ich wzajemne relacje z kulturą duchową i obyczajami¹⁶.

Kolejnym mechanizmem ochrony kultury niematerialnej, zapożyczonym z praktyki Japonii, są inicjatywy wspierania artystów ludowych. Japoński ustawodawca wprowadził system ochrony tradycyjnych umiejętności, szczególnie – rzemiosła

¹⁰ N. Akagawa, L. Smith, *Intangible Heritage*, London 2008; M. Santova, *To capture the elusive. Intangible cultural heritage*, Sofia 2014, s. 11–33.

¹¹ *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore/Recommandation sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire*, dalej jako: Zalecenia UNESCO.

¹² N. Aikawa, *An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, „Museum International” 2004, nr 56 (1–2), s. 140.

¹³ R. Hilty, *Rationales for the Legal Protection of Intangible Goods and Cultural Heritage*, „International Review of Intellectual Property and Competition Law” 2009, nr 40, s. 883–911.

¹⁴ Powszechna konwencja o prawie autorskim zrewidowana dnia 24 lipca 1971 r., Dz.U.1978.8.28. Zob. T. Konach, *Problematyka prawnej ochrony dziedzictwa niematerialnego na przykładzie przejawów folkloru*. „Zarządzanie w Kulturze” 2014, t. 15, z.1, s. 29–38.

¹⁵ Zob. M. F. Brown, *Who owns native culture?*, Cambridge 2003; M.F. Bown, *Heritage as property* [w:] K. Verdery, C. Humphrey (red.), *Property in question: value transformation in the global economy*, Oxford 2004, s. 49–68; Y. Hamilakis, *From ethics to politics* [w:] Y. Hamilakis, P. Duke (red.), *Archaeology and capitalism: from ethics to politics*, Walnut Creek, CA, 2007, s. 15–40.

¹⁶ H. Saito, *Protection of Intangible Cultural Heritage in Japan* [w:] *Sub-regional Experts Meeting in Asia on Intangible Cultural Heritage: Safeguarding and Inventory Making Methodologies*, Bankog/Tajlandia 2005, 13–15 grudnia, s. 3.

tradycyjnego, poprzez specjalne programy ochrony i promocji twórców ludowych. Ten model również został przyjęty przez UNESCO, które stworzyło podobne rozwiązania prawnoadministracyjne, w postaci tzw. Programu „Żyjące Skarby Ludzkości”¹⁷. Warto dodać, że jeszcze w 1996 r. w Japonii utworzono Teatr Narodowy, dedykowany prezentacji tradycyjnej sztuki teatralnej: *Nōgaku*, *Bunraku*, *Kubuki*¹⁸.

Przyjęcie Konwencji UNESCO w 2003 roku jest niewątpliwie doniosłym wydarzeniem, o wielkim znaczeniu dla zachowania i prezentacji kultury niematerialnej oraz dla teorii i praktyki ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym. Stanowi ona wyartykułowanie *explicite* holistycznego traktowania dziedzictwa, które było widoczne jeszcze w treści Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 roku¹⁹. Regulacje Konwencji z roku 2003 wpisują również zasoby niematerialnego dziedzictwa kulturowego do dorobku UNESCO i Organizacji Narodów Zjednoczonych, dotyczącego zrównoważonego rozwoju i dialogu międzykulturowego.

Należy jednak zdecydowanie podkreślić pewną zależność, która jest widoczna w całym procesie tworzenia ram administracyjno-prawnych dla zachowania kultury tradycyjnej (pojmowanej jako folklor czy dziedzictwo niematerialne) – inicjatywy w tym zakresie na forum międzynarodowym zawsze są zgłaszane przez państwa bogate w zasoby tejsze kultury. Państwa „rozwinęte”, zachodnie, które są w większości przypadków użytkownikami-odbiorcami przejawów dziedzictwa niematerialnego narodów, z reguły niechętnie przyjmują jakiegokolwiek dokumenty mające na celu zachowanie czy ochronę kultury niematerialnej. Można przyjąć, że to jest przyczyną, dla której było możliwe uchwalenie i implementacja Konwencji UNESCO z 2003 roku, ale już bardziej precyzyjne i nastawione na ochronę eksploatacji komercyjnej zasobów kultury tradycyjnej i folkloru dokumenty, opracowywane jeszcze od lat osiemdziesiątych XX wieku przez Światową Organizację Własności Intelektualnej (WIPO), nigdy nie zostały wykorzystane przez ustawodawstwa tzw. krajów rozwiniętych²⁰. Ponadto w sytuacji, gdy ochrona tradycyjnych umiejętności, folkloru, kultury duchowej jest uregulowana tylko na szczeblu krajowym, ich zabezpieczenie w warunkach postępującej globalizacji staje się całkowicie nieefektywne. Postanowienia Konwencji z 2003 roku niestety nie rozwiążą problemów związanych z eksploatacją komercyjną niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ponieważ nie wprowadzają takich regulacji, jednak zawierają wiążące postanowienia w kwestii ochrony, prezentacji i współpracy ze społecznościami lokalnymi, które stają się podstawowymi elementami w polityce kulturalnej państw-sygnatariuszy konwencji.

¹⁷ *Living Human Treasures* – łączność pomiędzy tym systemem ochrony a Konwencją z 2003 r. została podkreślona faktem inkorporacji do Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości wszystkich elementów z Programu „Żyjące Skarby Ludzkości”.

¹⁸ H. Saito, *Protection...*, s. 6.

¹⁹ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego sporządzona dnia 16 listopada 1972 r., Dz.U.1976.32.190; K. Matsura, *Preface*, „Museum International” 2004, vol. 221–222, s. 4–5; M. Bouchenaki, *Editorial*, „Museum International” 2004, vol. 56, Issue 1–2, s. 6–10.

²⁰ R. Hilty, *Rationales for the Legal Protection...*, s. 883–911.

1.1. Kwestie terminologiczne

Konwencja UNESCO z 2003 roku wprowadziła legalną definicję niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako

[...] praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Przejawia się ono

[...] między innymi w następujących dziedzinach: a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; b) sztuki widowiskowe; c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym²¹.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest terminem nowym, w nomenklaturze przyjętej przez Światową Organizację Prawa Własności Intelektualnej używa się określeń „tradycyjne umiejętności, folklor, zasoby genetyczne”; podobne koncepcje można odnaleźć we wcześniejszych dokumentach UNESCO (m.in. Zalecenia UNESCO). Na posiedzeniach państw członkowskich UNESCO pojęcie „folklor” budziło jednak sprzeciw przedstawicieli państw Dalekiego Wschodu i Afryki oraz Nowej Zelandii²² jako historycznie uwarunkowane przez procesy kolonizacji i wywołujące negatywne konotacje. Najprawdopodobniej w rezultacie szerokiego i daleko idącego kompromisu przyjęto określenie „niematerialne dziedzictwa kulturowe”, całkowicie nowe dla praktyki sporej części państw-stron konwencji z 2003 roku. Ważnym krokiem w tworzeniu międzynarodowego systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego było posiedzenie Okrągłego Stołu w Turynie w roku 2001, podczas którego wypracowano szczegółowy opis nowego terminu, co doprowadziło do zawarcia w art. 2.2 Konwencji opisowej definicji kultury niematerialnej. Jest to wyliczenie o charakterze katalogu otwartego, tzn. wymienione kategorie nie są listą zamkniętą i należy je traktować rozszerzająco jako podstawowe przykłady przedmiotu ochrony. Konwencja w żaden sposób nie wyklucza elementów, które nie są *explicite* zawarte w art. 2.2, ale spełniają konwencyjne przesłanki chronionych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Tekst polskiego tłumaczenia konwencji z 2003 roku przyjął termin „ochrona” za główny w dokumencie. Komentatorzy treści oryginału często podkreślają z kolei różnicę w koncepcjach działań w stosunku do dziedzictwa materialnego i niematerialnego – dopóki konwencja z 1972 roku mówi o „ochronie” (*protection*), to konwencja

²¹ Art. 2.1 i 2.2.

²² M. Santova, *To capture...*, s. 13–14.

z 2003 roku używa słowa „safeguarding” (*savegarde*) – „zachowania”. Zachowanie (*safeguarding/savegarde*) zawiera w sobie aspekty pozytywne²³, z kolei „ochrona” (*protection*) zakłada działania negatywne, zakazowe. Tłumaczenie polskiego legislatora może jednak świadczyć o próbie zachowania za wszelką cenę spójności z tekstem konwencji z 1972 roku. Uwagi językowe są o tyle istotne, o ile ukazują charakter kluczowych działań i obowiązków w sferze kultury niematerialnej. Dziedzictwo niematerialne jest uznawane za twór dynamiczny, podlegający ciągłej zmianie, dlatego też wybrano określenie „zachowanie” jako to, które nie zawiera elementów zakazowych – dziedzictwo niematerialne jest bowiem wspólne dla całej konkretnej wspólnoty i żaden z jej członków nie może być ograniczony w dostępie do niego. Według postanowień konwencji z 2003 roku kluczową charakterystyką kultury niematerialnej jest jej żywotność, ale również zmienność i podatność na wpływy otoczenia. Z tego względu to dziedzictwo niezwykle delikatne, podatne na ingerencje zewnętrzne i zaburzenia w jego transmisji. Legislador międzynarodowy zauważył tę ważną wzajemną relację pomiędzy kulturą materialną a duchową – właściwa transmisja i zachowanie drugiej wspomagają odpowiednią ochronę pierwszej.

Jednocześnie ten zabieg legislacyjny (uznanie faktu konieczności ochrony) przez niektórych jest traktowany jako forma tzw. *salvation ethnology*, tak popularnej na początku XX wieku, która w rozwoju i ekspansji kultur Zachodu upatrywała końca jej form tradycyjnych. Zakładała zatem konieczność wprowadzenia działań ochronnych, zabezpieczających je przez obumarciem²⁴. Obecnie ta koncepcja jest już krytykowana, głównie przez zwolenników poglądu żywotności i adaptacyjności tradycyjnych form kulturowych, które jako niezbędne dla jednostki i społeczności zawsze pozostaną wpisane w ich byt, nawet w warunkach postępującej globalizacji²⁵. Stąd jedną z najważniejszych zasad oraz charakterystyk przepisów i mechanizmów Konwencji z 2003 roku, a także treści przez nią wprowadzonych jest postulat braku ingerencji oraz wartościowania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Przedmiotem konwencji z 2003 roku nie są również historyczne przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Konwencja nie wprowadza także kategorii „autentyczności” w stosunku do dziedzictwa niematerialnego ani oceny jego wartości. Widzimy zatem ogromną różnicę w stosunku do tzw. wyjątkowej wartości uniwersalnej (*outstanding universal value/valeur universelle exceptionnelle*), wymaganej przy wpisie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Współczesny dorobek UNESCO często komentowany jest jako zwrot ku bardziej antropologicznemu rozumieniu dziedzictwa kulturowego i jego holistycznemu odczytowi²⁶. Beverley Butler przedstawiła nurt związany z pamięcią kulturową

²³ P.A. De Miguel Asensio, *Transnational contracts concerning the commercial exploitation of intangible cultural heritage* [w:] T. Scovazzi, B. Ubertazzi i L. Zagato (red.), *Il patrimonio culturale intangibile nelle sue diverse dimensioni*, Milano 2012, s. 93–126.

²⁴ G.H. Penny, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, London 2002.

²⁵ J. Hendrix, *Reclaiming Culture*, Oxford 2005.

²⁶ M. Rowlands, *Heritage and Cultural Property* [w:] V. Burchli (red.), *The Material Culture Reader*, Oxford–New York 2002, s. 105–114.

UNESCO jako odejście od europocentrycznych mechanizmów wartościowania i interpretacji dziedzictwa²⁷. Często słyszymy także o procesach czy konieczności „humanizacji”, „demokratyzacji” ochrony i zarządzania dziedzictwem²⁸. Te rozważania wpisują się również w krytyczny nurt interpretacji i analizy polityki kulturalnej państw. W literaturze anglosaskiej często analizowana jest tzw. koncepcja „stewardship model” („odgórnego zarządzania” tłum. T.K.), jako mechanizm, który legitymizuje czołową rolę państwa w kreowaniu i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym jako dziedzictwem narodowym²⁹. Poprzez ciągłe procesy włączania i wykluczania wybranych elementów tworzy się określony model organizacyjny, akceptowany bądź powstający na szczeblu administracji centralnej, nastawiony na promocję tych przejawów i obiektów dziedzictwa, które go utrwalają. Podobne ujęcie było stosowane również w państwach skolonizowanych jako projekcja polityki kulturalnej państw europejskich.

Dynamika procesów kulturowych jako relacji centrum – peryferie czy Wschód – Zachód jest bardzo widoczna również w dokumentach i mechanizmach ochrony ustanawianych przez UNESCO. W odniesieniu do konwencji z 2003 roku pojawiły się głosy, że faworyzuje ona przejawy nieeuropejskie, czy wręcz niezachodnie³⁰. Wystarczy zresztą spojrzeć na geograficzne rozmieszczenie wpisów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości: większość to elementy niematerialnej kultury spoza Europy czy Ameryki Północnej³¹. Barbara Kirshenblatt-Gimblett podkreśla arbitralność kryteriów uznania za przejaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego sztuki teatralnej – wspomniany japoński teatr tradycyjny może uchodzić za niematerialne dziedzictwa kulturowe, a zachodnie teatry operowe czy baletowe – już niekoniecznie. Autorka wskazuje na wspólne cechy tych instytucji: specyficzny zapis (choreograficzny i muzyczny), utrwalony system prób, umiejętności przekazywane z pokolenia na pokolenia itd. Jednak jedynie teatry japońskie spełniają konwencyjne przesłanki ochrony. Z kolei konwencja z 1972 roku oraz jej mechanizmy ochrony i promocji dziedzictwa materialnego przez wielu analizatorów uznane zostały za instrument wykluczający i europocentryczny³². Być może postanowienia konwencji z 2003 roku miały być bardziej dostosowane do praktyki ochrony i zarządzania dziedzictwem państw Dalekiego Wschodu.

Istniejące Listy UNESCO są oddzielne, dedykowane odpowiednio kulturze materialnej i niematerialnej, jednak dążenie do interpretacji holistycznej dziedzictwa kulturowego jest widoczne w dorobku organizacji, jeszcze od lat siedemdziesiątych

²⁷ B.J. Butler, *Return To Alexandria...*

²⁸ M. Bouchenaki, *Editorial...*; M. Santova, *To capture...*

²⁹ M.J. Lynott, A. Wylie, 2000, *Ethics in American archaeology: challenges for the 90s* (II wyd).

³⁰ B. Kirshenblatt-Gimblett, *Intangible Heritage as Metacultural Production*, „Museum International” 2004, vol. 56, 221–222, s. 57.

³¹ <http://www.unesco.org/culture/ich/en/lists> [odczyt: 4.09.2017].

³² T.H. Eriksen, *Between Universalism and Relativism: A Critique of the UNESCO Concept of Culture* [w:] J. K. Cowan, H.-B. Dembour (red.), *Culture And Rights: Anthropological Perspective*, Cambridge 2001, s. 127–148; M.C.L. da Londres-Fonseca, *Intangible Cultural Heritage and Museum Exhibitions*, „ICOM UK News” 2002, vol. 63, s. 8–9.

XX wieku. Historyczny rozwój aktów i dokumentów UNESCO wskazuje na jasny zwrot ku połączeniu wszystkich przejawów dziedzictwa: materialnego, naturalnego, niematerialnego, i prowadzi do wniosku, że dopiero synergia tych wszystkich elementów ukaże nam pełny obraz dziedzictwa społeczności i narodów, które efektywnie będziemy mogli chronić.

2. Muzea i niematerialne dziedzictwo kulturowe

Niezależnie od głosów krytyki konwencja z 2003 roku i wprowadzone przez nią mechanizmy stanowią kluczowy moment zwrotu od „konserwacji” i „ochrony” ku „interpretacji” i „kontekstualizacji” dziedzictwa. To przejście można określić jako odejście od rozważań nad „przedmiotem” ochrony ku „podmiotowi” czy „podmiotom” praw. Zatem dotychczasowa kategoria „autentyczności” obiektów, która warunkowała przyznanie i sposób ochrony, została zastąpiona przez kwestię właściwej „transmisji”, równie ważnej w procesach identyfikacji i zachowania kultury niematerialnej.

Podobne rozważania dotyczące „humanizacji” czy „demokratyzacji” procesów zarządzania i prezentowania dziedzictwa kulturowego dotyczą także praktyk muzealnych. Już w roku 1965 André Malraux w *Le musée imaginaire* wskazał na rolę jednostkowego odbiorcy w procesach tworzenia kolekcji muzealnej³³. Rozwój koncepcji *Nouvelle muséologie*³⁴ i *New Museology*³⁵ zakwestionował tradycyjną rolę muzeum, wskazując na konieczność współpracy z odbiorcami, społecznościami i innymi grupami interesariuszy. Peter Vergo w 1989 roku opisał w swojej książce *New Museology* stan „powszechnego rozczarowania tradycyjną muzeologią” i stawiał postulaty odejścia od kwestii metod/technik konserwacji na rzecz debaty o misji muzeów³⁶. Według Sharon McDonald teorie Vergo można sprowadzić do trzech podstawowych elementów: wymogu kontekstualizacji obiektów muzealnych; rozszerzenia zakresu przedmiotowego muzeologii na sfery, które dotychczas pozostawały poza horyzontem badawczym; zwrócenie uwagi na rolę publiczności/odbiorców³⁷. Był to zatem zwrot ku rozważaniom bardziej teoretycznym i humanistycznym w odniesieniu do praktyki muzealnej. Ponadto zasadniczą rolę w przejściu ku bardziej otwartej wizji muzeum jako instytucji mającej misję w stosunku nie tylko do konkretnej społeczności, ale i samego miejsca odegrała koncepcja „ekomuzeów” we Francji w latach siedemdziesiątych XX wieku. To nowe ujęcie odchodziło od utartej praktyki postrzegania muzeów jako miejsc pamięci *par excellence*³⁸. Muzea te, skierowane

³³ A. Malraux, *La musée imaginaire*, Paris 1965.

³⁴ G.-H. Rivière, *La Muséologie selon George-Henri Rivière...*; H. De Varine, *L'initiative communautaire...*

³⁵ P. Vergo, *The New Museology*.

³⁶ Tamże, s. 3.

³⁷ Sh. Macdonald, *A Companion to Museum Studies*, Oxford 2006, s. 2.

³⁸ Tamże, s. 4.

na ochronę „środowisk kulturowych”³⁹, teoretycznie ugruntowane zostały w pracach Petera Davisa (1999) i Dominique Poulot (2006). Ekomuzeum było również utożsamiane z miejscami granicznymi, konfliktowymi, gdzie społeczności dążą do zachowania lub odnalezienia własnej tożsamości. Obecnie ekomuzea są interpretowane w odniesieniu do zrównoważonego rozwoju, kwestii mniejszości, dialogu międzykulturowego itp. Jednak te elementy nie są najważniejsze w koncepcjach de Varine i Vergi – ekomuzeum to przede wszystkim procesy kulturowe, które zachodzą na wielu płaszczyznach, angażując interesariuszy na danym obszarze, w danej społeczności. Koncepcja ekomuzeów jest kluczowa dla rozwoju kolejnych tendencji i kreowania nowego dyskursu muzeologicznego⁴⁰. Teorie nowej muzeologii i ekomuzeów stały się podstawą do dalszych poszukiwań nowych modeli: „postmuzeum”⁴¹ czy „muzeum poetycznego”⁴². Christina Kreps w 2003 roku wprowadziła pojęcie tzw. nowego dyskursu muzealnego oraz koncepcję alternatywnych metod interpretacji dziedzictwa (*alternative curation*). Wskazała, że tradycyjne metody interpretowania, zachowania i prezentowania dziedzictwa były dotychczas całkowicie pomijane w praktyce muzealnej. Ten zwrot ku tradycyjnym formom prezentacji i ochrony przejawów dziedzictwa doprowadził Kreps do teorii *indigenous curation*, która ma na celu włączenie wspólnot, społeczności czy jednostek do tworzenia kolekcji muzealnej (*bottom-up participatory approach*)⁴³. Większość nowych koncepcji praktyki muzealnej kładzie akcent przede wszystkim na integrowanie elementów kultury duchowej, dziedzictwa niematerialnego i włączanie go do oferty muzeologicznej, a także na ścisłą współpracę ze wspólnotami⁴⁴.

Jednocześnie, przyglądając się praktyce muzealnej, możemy stwierdzić, że jest to ciągły proces selekcji jako wykluczania i włączania konkretnych elementów. Tak więc mówimy również o ciągłym mechanizmie konstruowania, który zawiera w sobie charakterystyki wartościowania. To wybór jednostkowy, elitarny, dokonywany najczęściej przez pracowników-ekspertów jako wybór merytoryczny. Nowa muzeologia kwestionuje te kompetencje wyłączne, wprowadzając konieczność współpracy ze społecznościami jako odbiorcami oferty muzealnej. To zaprzeczenie wcześniejszego modelu związane jest z pytaniem o tożsamość i o jej tworzenie – kto i w jaki sposób może być odpowiedzialny za procesy kreowania tożsamości jednostek oraz grup i czy może to się odbywać jedynie na zasadzie pewnych utrwalonych modeli wartościowania i „oceniań” dziedzictwa. Czy mówimy zatem o dwóch oddzielnych

³⁹ P. Boylan, *The Intangible Heritage: A Challenge for Museums and Museum Professionals Training*, „International Journal of Intangible Cultural Heritage” 2006, vol. 1, s. 57.

⁴⁰ G. Corsane, W. Holleman, *Ecomuseums: a brief evaluation* [w:] R. De Jong (red.), *Museums and the Environment*, Pretoria 1993.

⁴¹ E. Hooper-Greenhill, *Museums and the Interpretation of Visual Culture*, London–New York 2000.

⁴² J. Spalding, *The Poetic Museum: Reviving Historic Collections*, Munich 2002.

⁴³ Ch. Kreps, *Indigenous Curation as Intangible Heritage: Thoughts on the Relevance of the 2003 UNESCO Convention*, „Theorizing Cultural Heritage” 2005, vol. 1(2), s. 7.

⁴⁴ I. Karp, Ch. Kreamer, S. Levine, *Museum and Communities: The politics and Public Culture*, Washington 1992.

„instytucjach” – „muzeach/kuratorach” i „odbiorcach/publiczności”? I w jakim stopniu społeczność/odbiorcy są realną wspólnotą, w ramach której muzeum funkcjonuje? Jaka zatem powinna być nowa rola kuratora?

Obecnie, według regulacji konwencji z 2003 roku wspólnoty nie tylko są odbiorcami, ale również – nosicielami, czy wręcz – właścicielami określonych przejawów kultury niematerialnej. W aktach organizacji międzynarodowych relacje instytucje kultury – społeczności były analizowane w różnych kontekstach. W roku 1972 Międzynarodowa Rada Muzeów (ICOM) zorganizowała obrady Okrągłego Stołu w Santiago de Chile, podczas których omawiano problematykę włączenia społeczności do pracy muzeów oraz potencjału muzeów jako płaszczyzny do dialogu w ewentualnych sporach między społecznością a władzami lokalnymi/centralnymi w zakresie ochrony, interpretacji i promocji dziedzictwa⁴⁵. Te rozważania doprowadziły do stworzenia koncepcji muzeum integralnego jako instytucji zaangażowanej w procesy kulturowe (*Integral Museum*). W kolejnym dokumencie, deklaracji z Quebecu z 1984 roku, w ramach 1. Międzynarodowego Workshop'u z zakresu Nowej Muzeologii, wyraźnie postawiono za cel muzeom nie tylko „zachowanie materialnych artefaktów minionych cywilizacji [...]”. Kolejna deklaracja, z Oaxtepec z 1984 roku, podkreśliła związek pomiędzy miejscem–dziedzictwem–społecznością jako nierozzerwalnym łańcuchem wzajemnych zależności. Ostatecznie deklaracja z Caracas z 1992 roku postulowała ujęcie muzeum jako instytucji będącej menedżerem społecznym (*social manager*), odzwierciedlającej interesy konkretnych społeczności, wspólnot. Po przyjęciu konwencji z 2003 roku ICOM włączył niematerialne dziedzictwo kulturowe do kluczowych działań muzeów (deklaracja z Szanghaju z 2002 roku, Konferencja Generalna w Seulu w 2004 roku).

3. Prezentacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego – zagadnienia praktyczne

Nowe rozwiązania w zakresie identyfikacji i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, wprowadzone przez konwencję z 2003 roku, dotyczą przedstawicieli władz centralnych i lokalnych państw-stron konwencji, ich wyspecjalizowanych agend lub instytucji, ale również licznych i odmiennych grup interesariuszy. Nowy przedmiot ochrony, jego żywotność i dynamika rozwoju, przyjęcie możliwości autorstwa zbiorowego (wspólnota jako nosiciel konkretnych tradycji), interdyscyplinarność badań nad kulturą niematerialną, konieczność ścisłej współpracy ze społecznościami – wszystko to znacznie wychodzi poza ramy dotychczasowej praktyki ochrony zasobów dziedzictwa materialnego. W artykule wykorzystane zostały badania (wyniki ostateczne badań zostaną przedstawione w ramach obrad Okrągłego Stołu ekspertów Centrum Regionalnego UNESCO 2 stopnia ds. ochrony niematerialnego

⁴⁵ J.S. Primo, *To Think Museology Today. Sociomuseology Study Centre* [w:] *Museologia: Teoria e Prática*, Lizbona 1999.

dziedzictwa kulturowego w Sofii, zaplanowanego na grudzień br.) przeprowadzone w wybranych państwach europejskich, sygnatariuszach konwencji z 2003 roku (Austria, Bułgaria, Polska), które przyjęły odmienne formy administracyjnej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a jednocześnie wszystkie aktywnie tworzą krajowe listy i/lub inwentarze dziedzictwa niematerialnego. Badania jakościowe wśród przedstawicieli administracji krajowej na szczeblu centralnym i lokalnym, ciał doradczych lub eksperckich działających przy nich, instytucji kultury lub innych placówek zaangażowanych w procesy identyfikacji, zarządzania i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego odbyły się w okresie od września 2014 do października 2016 roku. W artykule prezentowane są wstępne rezultaty badań (25 wywiadów pogłębionych, częściowo ustrukturyzowanych), które wskazują na wspólne we wszystkich krajach kwestie utrudniające właściwe wykonanie przepisów konwencji z 2003 roku oraz identyfikację, zarządzanie i ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego na szczeblu narodowym. Są one przedstawione w trzech grupach tematycznych jako: konstrukcja krajowych ram prawnych, kultura niematerialna w muzeach oraz zagadnienia związane z prawem własności intelektualnej.

3.1. Krajowe ramy prawne

Pomimo ratyfikacji konwencji z 2003 roku przez wszystkie wskazane kraje, wciąż nie ma narodowych rozwiązań ustawowych, które uwzględniłyby specyfikę kultury niematerialnej, jej praktykę i transmisję oraz dotychczasowy dorobek judykatury narodowej w kwestii dziedzictwa kulturowego i ewentualnie – ochrony jego tradycyjnych form. Szczególnie interesujący jest przypadek Republiki Federalnej Austrii⁴⁶. Parlament ratyfikował konwencję w 2009 roku, jednak przy zastrzeżeniu wprowadzenia ustawowych regulacji dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego na szczeblu krajowym. Pomimo upływu siedmiu lat od tego momentu, podobna ustawa nie została uchwalona, a jednak – Narodowy Inwentarz ma już 96 elementów, z czego trzy nominacje są wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO.

W omawianych państwach ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego została wpisana do istniejących modeli ochrony dziedzictwa kulturowego. Kwestie identyfikacji i zachowania kultury niematerialnej są „dodawane” do istniejących tekstów i definicji, o ile w ogóle te zagadnienia są wprowadzane do krajowego systemu prawnego. Stwarza to trudności w identyfikacji i ochronie zasobów kultury niematerialnej, ponieważ z reguły wszystkie akty obowiązującego prawa są skonstruowane z myślą o obiektach materialnych.

Jedynym mechanizmem, który powszechnie jest stosowany przez administracje państw-stron konwencji z 2003 roku, są listy i/lub inwentarze narodowe. Państwa

⁴⁶ S. Brodl, „*Grasping the intangible*”: die UNESCO-Konvention zur Erhaltung des immateriellen Kulturerbes und ihre Umsetzung in Österreich, Wien 2008.

aktywnie podjęły działania na rzecz tworzenia list reprezentatywnych bądź pełniących ich funkcje inwentarzy narodowych, ukazujących zasoby i bogactwo kultury tradycyjnej. Mniej chętnie wprowadzane są tzw. listy obiektów wymagających pilnej ochrony. Nie są one preferowanym instrumentem na szczeblu państwowym, ponieważ wiążą się z utworzeniem odpowiednich mechanizmów finansowych zabezpieczających zagrożone przejawy, analogicznie do list światowego dziedzictwa w zagrożeniu. Ponadto Lista międzynarodowa światowego dziedzictwa w zagrożeniu, utworzona jako realizacja regulacji konwencji z 1972 roku, była często przedstawiana jako spis państw, które nieudolnie chroniły i zarządzały swoim dziedzictwem materialnym. Podobnych negatywnych emocji nie powinna budzić Lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony, ponieważ ma ona jedynie zabezpieczyć przejawy dziedzictwa niematerialnego o zaburzonej transmisji (np. przez postępujące procesy globalizacyjne, urbanizacyjne, przesiedlenia, zmianę środowiska naturalnego, katastrofy ekologiczne itp.).

Jakkolwiek państwa skupiły się na tworzeniu list reprezentacyjnych niematerialnego dziedzictwa kulturowego lub inwentarzy, a same procesy ewaluacji i oceny nominacji są przeprowadzane przez bardzo odmienne instytucje, agencje lub ciała doradcze. W tych procesach państwa wykorzystują z reguły cztery kategorie wprowadzone przez UNESCO: 1. element jest zgodny z definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego Konwencji UNESCO z 2003 roku (art. 2 pkt 1 i 2 Konwencji); 2. jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i stale odtwarzany przez wspólnoty i grupy, które uznają go za część swojego dziedzictwa; 3. opracowano plan ochrony służący zabezpieczeniu elementu i podtrzymaniu jego żywotności; 4. element został zgłoszony do wpisu przy jak najszerszym możliwym udziale i zaangażowaniu zainteresowanej wspólnoty, grupy, a w niektórych przypadkach także jednostek, które tworzą, utrzymują i przekazują dany element dziedzictwa niematerialnego oraz za ich uprzednią świadomą zgodą.

Jednak konwencja z 2003 roku zarówno terminologicznie, jak i jako mechanizm ochrony jest aktem nowatorskim, co przy braku konkretnych rozwiązań krajowych może bardzo utrudnić jej efektywną implementację. We wszystkich przeprowadzonych wywiadach pojawiały się zagadnienia arbitralności podejmowanych decyzji w procesach wpisu na listy krajowe, czego źródła upatrywano w braku wiążących dokumentów prawa krajowego.

Brak ustawowych podstaw prawnych warunkuje pewną zachowawczość w działaniu administracji na szczeblu centralnym, co oczywiście skutkuje zmniejszoną aktywnością samorządów i władz lokalnych, a co za tym idzie – regionalnych instytucji kultury, placówek oświatowych i innych ośrodków, które mogłyby włączyć się i wspomóc zwłaszcza procesy współpracy ze społecznościami lokalnymi.

Przedstawiciele administracji lokalnej oraz instytucji kultury ze wszystkich wybranych państw zwracali uwagę na brak jasnej strategii prezentacji krajowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Poza stronami internetowymi, poświęconymi z reguły listom krajowym/inwentarzom i elementom na nie wpisany, nie ma narodowych dokumentów zawierających strategię promocji i digitalizacji przejawów kultury niematerialnej w obrębie danego państwa. Ciekawym faktem jest brak

podobnych uwag ze strony przedstawicieli urzędów centralnych. Niejasne zasady komunikowania i promocji kultury niematerialnej na szczeblu krajowym ograniczają znacznie działalność instytucji kultury w tym zakresie, między innymi przez brak dodatkowych środków na właściwą identyfikację i włączenie kultury niematerialnej do ich działalności. Projekty z tym związane w większości przypadków prezentują wybrane elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – jako dopełnienie obiektów materialnych z kolekcji lub są wystawami czasowymi, związanymi z konkretnymi obyczajami czy tradycjami. Praktycy zwracają również uwagę na trudności przy wypracowywaniu mechanizmów komunikacji ze społecznościami.

3.2. Kultura niematerialna a muzea

Muzeum, które do tej pory było pojmowane raczej jako instytucja zabezpieczająca obiekty o określonej wartości lub – bardziej rozszerzająco – jako instytucja o potencjale edukacyjnym, w świetle przepisów konwencji z 2003 roku może stać się miejscem dialogu ze wspólnotami, a nawet aktywnej ich pracy na rzecz właściwej prezentacji kultury niematerialnej⁴⁷. Włączenie kultury niematerialnej do działalności muzeów zakłada zatem dynamiczny i ciągły dialog oraz współpracę z lokalnymi społecznościami, pojmowanymi jako nosiciele, ale i właściciele zasobów kultury niematerialnej. Stąd też niewłaściwa komunikacja, lub jej brak, może uniemożliwić prezentację elementów kultury niematerialnej. Co więcej – w niektórych państwach zwracano uwagę na brak odpowiednich miejsc transmisji dziedzictwa niematerialnego (Polska, Austria). Istnienie dziedzictwa niematerialnego, w myśl konwencji z 2003 roku, jest związane z jego żywotnością, dlatego właściwe przekazywanie jest podstawową formą ochrony. Stąd niektórzy spośród kuratorów wskazywali na konieczność „zaangażowanej” drogi prezentacji kultury niematerialnej – w formie warsztatowej, edukacyjnej, aktywnej. W ten sposób można by stworzyć miejsca transmisji akceptowane przez społeczność, które mogą nie tylko wspomóc wspólnoty w praktykowaniu własnych przejawów kultury niematerialnej, ale również ją promować oraz być pośrednikiem (lub w razie potrzeby – mediatorem) w kontaktach z przedstawicielami władz lokalnych i centralnych.

Jednak czy i jakie są możliwości muzeów w kwestii właściwego prezentowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego? Podczas badania zwracano uwagę na kilka głównych kwestii: konieczność oddelegowania pracowników do kontaktów z przedstawicielami wspólnot, wyznaczenie specjalnych miejsc do tych spotkań, a najprawdopodobniej – stworzenie oddziałów do realizacji podobnych zadań, zwłaszcza jeżeli mówimy o współpracy ciągłej. Są to zatem nowe kompetencje, możliwe że nowe kadry, większe wymagania lokalowe, wydzielenie godzin pracy na współpracę i działania związane z kulturą niematerialną.

⁴⁷ G. Pinna, *Intangible Heritage and Museums. International Museum Day 2004 "Museums and Intangible Culture"*, „ICOM News” 2003, vol. 56(4), s. 3.

3.3. Prawa własności intelektualnej

Najwięcej wątpliwości co do włączenia do działalności instytucji kultury dziedzictwa niematerialnego budzą jednak kwestie związane z prawami autorskimi. Jaki dokładnie jest statut prawny przejawów kultury niematerialnej, kto i jak powinien digitalizować jej elementy oraz które mogą, a które nie powinny być ogólnie dostępne w przestrzeni wirtualnej.

W odniesieniu do wszystkich ważnych pytań nie ma jednoznacznej, legalnie unormowanej odpowiedzi. Mechanizmy ochrony dziedzictwa niematerialnego na poziomie tekstu konwencji z 2003 roku są raczej deklaratywne, nie zawierają konkretnych i prawnie wiążących rozwiązań dotyczących np. jego eksploatacji komercyjnej⁴⁸. W tym zakresie największy jest dorobek Światowej Organizacji Własności Intelektualnej, która od przeszło siedemdziesięciu lat stara się wprowadzić model ochrony folkloru, tradycyjnych umiejętności, a ostatnio – zasobów genetycznych do prawa międzynarodowego. Te wysiłki nie przyniosły do tej pory rezultatów, podobnie jak i rozważania o możliwości wykorzystania istniejącego instrumentarium prawnego do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Najczęściej komentowane jest „wpisanie” kultury tradycyjnej do konstrukcji prawa autorskiego. Niestety, nie spełnia ona kluczowych kryteriów autorstwa (indywidualny, określony twórca) ani utworu (nowe i oryginalne dzieło, o utrwalonej formie materialnej). Ostatnio często analizowane jest potencjalne wykorzystanie geograficznych oznaczeń pochodzenia jako zabezpieczeń przyznawanych podmiotom zbiorowym przy minimalnych stopniach innowacyjności chronionego produktu. Jednak w myśl artykułu 23. Porozumienia w sprawie Handlowych Aspektów Praw Własności Intelektualnej (TRIPS) takie zabezpieczenie przyznawane jest tylko winom i produktom alkoholowym⁴⁹.

Nie wspominając o kwestiach zabezpieczenia praw autorskich w sieci, które to budzą coraz więcej kontrowersji, włączając różnorodne grupy interesariuszy do rozważań tak fundamentalnych, jak w ogóle konieczność ochrony dóbr intelektualnych w dobie postępującej globalizacji i wirtualizacji, po bardzo szczegółowe i techniczne rozwiązania dotyczące udostępniania i zapisywania utworów⁵⁰.

Jakkolwiek prawie wszystkie instytucje kultury dążą do digitalizacji. Z reguły głównym ograniczeniem w prowadzeniu tych działań są jedynie środki finansowe. W kwestii kultury niematerialnej pojawia się jednak kilka bardzo ważnych kwestii. Po pierwsze – zasadnicze pytanie, czy rzeczywiście folklor, kultura tradycyjna należą

⁴⁸ W.B. Wendland, *Intangible Cultural Heritage and Intellectual property: Challenges and Future Prospects*, „Museum International” 2004, vol. 56(1–2), s. 97–107; R. Hilty, *Rationales for the Legal...*

⁴⁹ T. Kono, *Geographical Indication and Intangible Cultural Heritage* [w:] B. Ubertazzi, E. Muñoz Espada (red.), *Le indicazioni di qualità degli alimenti*, Milan 2009a.

⁵⁰ W.B. Wendland, *Managing Intellectual Property Options When Documenting, Recording and Digitizing Intangible Cultural Heritage* [w:] T. Kono (red.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property (Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development)*, Antwerp 2009.

do tak zwanej domeny publicznej⁵¹. Obowiązującego aktu prawnego w tym zakresie nie ma. Podobne rozumowanie przyjęło się raczej w praktyce. Jednak ciekawe wydaje się odmawianie, w skali międzynarodowej i krajowej, ochrony dziedzictwu niematerialnemu w ramach regulacji autorskoprawnych i jednocześnie wpisanie go do domeny publicznej, która jest konstrukcją tego prawa. Do uchwalenia konwencji z 2003 roku nie było żadnego dokumentu zabezpieczającego kulturę i umiejętności tradycyjne. Obecnie ta sytuacja uległa zmianie, konwencja z 2003 roku, przy wszystkich swoich niedoskonałościach, wyraźnie zdefiniowała podstawowe zagadnienia: przedmiot ochrony oraz wspólnoty jako nosicieli, a nawet właścicieli przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁵². Przy tak określonych ramach trudno nie zauważyć konieczności współpracy ze społecznościami przy procesach digitalizacji dziedzictwa niematerialnego. W praktyce oznacza to utrudnienie procesu oraz wprowadza wymóg wypracowania form współpracy ze wspólnotami. Pewnym rozwiązaniem mogą być tutaj porozumienia pisemne, jednak nie są dostępne ich modelowe wersje, które mogłyby znacznie ułatwić pracę instytucjom kultury. Powstaje też pytanie, z kim należy podpisywać podobne dokumenty oraz kto i w jaki sposób może określić, czy dana osoba jest reprezentantem konkretnej grupy. Jaki może być zasięg czasowy podobnego porozumienia, skoro konwencja z 2003 roku nie wprowadza regulacji w tej kwestii, z kolei modelowe dokumenty Światowej Organizacji Własności Intelektualnej zdecydowanie określają uprawnienia grup jako wieczne i niezbywalne (Modelowe przepisy WIPO).

Przedstawiciele instytucji kultury w wybranych państwach wskazali na praktykę tych placówek, którą można określić jako „digitalizowanie za wszelką cenę”, często ze sporym ryzykiem. Jednak brak jasnych ram prawnych, słabe mechanizmy współpracy ze społecznościami oraz narodowe strategie wirtualizacji zbiorów doprowadziły do przyjęcia polityk, w których ewentualne spory i koszty z tym związane są niejako wpisane w procesy digitalizacji zbiorów. Zdarzyły się również sytuacje, w których instytucja zaczęła duży projekt związany z dziedzictwem niematerialnym, ale następnie został on przerwany w związku z brakiem wizji zaprezentowania go odbiorcom. W ten sposób zebrane świadectwa kultury niematerialnej w zdigitalizowanej formie nie są wykorzystane ani do kolekcji stałej w samym muzeum, ani na jego stronie.

Muzea–społeczności–kultura niematerialna – wnioski i pytania

Odejście od terminu folklor i przyjętej historycznie terminologii doprowadziło do stworzenia konceptu dziedzictwa niematerialnego, który jest niezwykle szeroki i pojemny. Wykazuje się on znacznie szerszym zakresem przedmiotowym w stosunku do używanych wcześniej terminów. Należy jednak zauważyć, iż zwłaszcza

⁵¹ T. Janke, *Indigenous Intangible Cultural Heritage and Ownership of Copyright* [w:] T. Kono (red.), *Intangible Cultural Heritage...*

⁵² J.M. Nas, *Masterpieces of Oral and Intangible Culture: Reflections on the UNESCO World Heritage List*, „Current Anthropology” 2002, vol. 43(1), s. 139–148.

w praktyce państw europejskich termin jest tak nowy, że jeszcze słabo rozpoznawalny, szczególnie w samych wspólnotach. Rozważenie wprowadzenia do regulacji narodowych utrwalonych terminów zamiennych – kultura tradycyjna czy kultura duchowa, dla *stricte* konwencyjnego terminu „niematerialne dziedzictwa kulturowe” może wpłynąć na lepszą komunikację i współpracę ze społecznościami, które są uznane przez konwencję z 2003 roku za podstawę identyfikacji, zachowania i prezentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Włączenie niematerialnego dziedzictwa do praktyki muzealnej wymaga przede wszystkim nowych kompetencji kuratorów, które zakładają wyjście poza ramy eksperckie, podjęcie roli mediatora czy *social manager* w odniesieniu do przejawów kultury niematerialnej wspólnot. Dotyczy to również pracowników muzeów, ponieważ niezbędne są kontakty ze społecznościami, spotkania, w które niekiedy wpisane będzie rozwiązywanie potencjalnych konfliktów podczas tworzenia strategii prezentacji zasobów dziedzictwa niematerialnego wspólnot, zwłaszcza przy procesach jego digitalizacji. Zatem do komunikacji z zaangażowanymi społecznościami potrzebne są czas, miejsce i kadry, główne zasoby każdej instytucji. Dodatkowym utrudnieniem dla efektywnej pracy muzeów są tutaj kwestie prawne, a raczej – brak rozwiązań ustawowych dla tych nowych form współpracy.

Należy również zwrócić uwagę na kilka zagadnień związanych z relacjami muzea–społeczności:

Czy muzea mogą reagować na zmiany zachodzące w społecznościach, skoro praca wspólnot do przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinniśmy postrzegać jako niezbywalne i bezterminowe?

Czy współpraca muzea–społeczność powinna być sformalizowana i krótkoterminowa (w ramach projektu/wystawy/kolekcji), czy też długoterminowa, ale za to niesformalizowana, jako ciągły dialog na rzecz identyfikacji i prezentacji dziedzictwa niematerialnego?

Jaka jest rola pracownika muzeum w komunikacji ze społecznościami: ekspert, kurator, interpretator, mediator? I jak rzeczywiście ta komunikacja może wyglądać, gdy weźmie się pod uwagę konkretne uwarunkowania finansowe?

Włączenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego do działalności instytucji kultury zapewni lepszą i bardziej odpowiednią kontekstualizację materialnych obiektów i wzbogaci kolekcje o nowe, cenne elementy kultury duchowej. Nie do przecenienia jest również jego potencjał edukacyjny, co w dodatku wpłynie na właściwą transmisję przejawów kultury niematerialnej oraz wesprze dialog międzypokoleniowy. Tworzenie płaszczyzny współpracy ze społecznościami to szansa na lepsze ugruntowanie pozycji danej instytucji w konkretnej wspólnotcie. Komunikacja przy projektach/wystawach, inicjatywach może przerodzić się w stały dialog, który przyczyni się do zwiększenia zainteresowania oraz partycypacji w działalności muzeum różnych grup interesariuszy i odbiorców.

Na szczeblu państwowym wiele kluczowych kwestii związanych z identyfikacją i ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego pozostaje nierozwiązanych. Przy braku jasnych deklaracji ze strony władz centralnych co do stworzenia odpowiednich ram prawnoadministracyjnych, niezbędne wydają się inicjatywy samych

instytucji zainteresowanych prezentacją kultury niematerialnej, dążące do nawiązania współpracy ze społecznościami. Wymiana oraz transfer dobrych praktyk, ale i kwestii spornych w obrębie placówek krajowych może wesprzeć procesy włączenia kultury niematerialnej do działań muzealnych i integracji wspólnot.

Bibliografia

- Agnew J., *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*, London 1987.
- Aikawa N., *An Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, „Museum International” 2004, vol. 56 (1–2), s. 137–149.
- Akagawa N., Smith L., *Intangible Heritage*, London 2008.
- Anderson B., *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 2006.
- Anderson J., Bowrey C., *The cultural politics of the IP commons: whose agendas are being advanced?*, „Australian Intellectual Property Law Resources” 2006, 17, <http://www.austlii.edu.au/au/other/AIPLRes/2006/17.html> [odczyt: 20.06.2015].
- Atalay S., *Decolonizing archaeology (special issue)*, „American Indian Quarterly” 2006, vol. 30(1).
- Augé M., J.-P. Colleyn, *The World of the Anthropologist*, Oxford–New York 2006.
- Bell C., Napoleon V., 2008. *Introduction, methodology and thematic overview* [w:] C. Bell, V. Napoleon (red.), *First nations cultural heritage and law: case studies, voices and perspectives*, Vancouver 2008, s. 1–32.
- Bell C., Napoleon V., *First nations cultural heritage and law: case studies, voices and perspectives*, Vancouver 2008a.
- Bouchenaki M., *Editorial*, „Museum International” 2004, vol. 56, Issue 1–2, s. 6–10.
- Boylan P., *Ecomuseums and the new museology – some definitions*, „Museums Journal” 1992, vol. 92(4), s. 29–30.
- Boylan P., *The Intangible Heritage: A Challenge for Museums and Museum Professionals Training*, „International Journal of Intangible Cultural Heritage” 2006, vol. 1, s. 54–65.
- Brodli S., „*Grasping the intangible*”: *die UNESCO-Konvention zur Erhaltung des immateriellen Kulturerbes und ihre Umsetzung in Österreich*, Wien 2008.
- Brown M.F., *Who owns native culture?*, Cambridge, MA, 2003.
- Brown M.F., *Heritage as property* [w:] K. Verdery, C. Humphrey (red.), *Property in question: value transformation in the global economy*, Oxford 2004, s. 49–68.
- Brown M.F., *Heritage trouble: recent work on the protection of intangible cultural property*, „International Journal of Cultural Property” 2005, vol. 12, s. 40–61.
- Budhwa R., *An alternate model for First Nations involvement in resource management archaeology*, „Canadian Journal of Archaeology” 2005, vol. 29, s. 20–45.
- Butler B.J., *Return To Alexandria – An Ethnography of Cultural Heritage Revivalism and Museum Memory*, Walnut Creek, CA, 2007.
- Buttimer A., *Home, reach and the sense of place* [w:] A. Buttimer, D. Seamon (red.), *The Human Experience of Space and Place*, London 1980, s. 166–187.
- Castellane C., Jordan C.F., *Participatory action research in natural resource management*, New York 2002.
- Castells M., *Materials for an Exploratory Theory of the Network Society*, „British Journal of Sociology” 2000, vol. 51(1), s. 5–24.
- Clifford J., *Museums as Contact Zones*. Rozdział siódmy, *Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 1987, s. 188–219.

- Cooke B., Kothari U., *Participation: the new tyranny?*, London 2001.
- Corsane G., Holleman W., *Ecomuseums: a brief evaluation* [w:] R. De Jong (red.), *Museums and the Environment*, Pretoria 1993.
- Corsane G.E., Davis P.S., Hawke S.K., Stefano M.L., *Ecomuseology: A holistic and integrated model for ssafeguarding 'spirit of place' in the North East of England*. In 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible', 29 września – 4 października 2008, Quebec, Canada.
- Corsane G., Davis P., Elliott S., Maggi M., Murtas D., Rogers S., *Ecomuseum Evaluation: Experiences in Piemonte and Liguria, Italy*, „International Journal of Heritage Studies” 2007, vol. 13(2), s. 101–106.
- Crooke E., *Museum and Community* [w:] Sh. Macdonald (red.), *A companion to Museum Studies*, Oxford 2008, s. 179–185.
- Davis P., *Ecomuseum: A Sense of Place*, London 1999.
- Davis P., *Ecomuseums and sustainability in Italy, Japan and China: adaptation through implementation* [w:] S.J. Knell, S. MacLeod, S.E.R. Watson (red.), *Museum Revolutions: How Museums Change and are Changed*, London–New York 2007.
- De Jong R., *Museums and the Environment*, Pretoria 1993.
- De Miguel Asensio P.A., *Transnational contracts concerning the commercial exploitation of intangible cultural heritage* [w:] T. Scovazzi, B. Ubertazzi, L. Zagato (red.), *Il patrimonio culturale-leintangibile nelle sue diverse dimensioni*, Milano 2012, s. 93–126.
- De Varine H., *L'initiative communautaire: recherche et experimentation*, Paris 1991.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S., Smith L.T., *Handbook of critical and indigenous methodologies*, Thousand Oaks, CA, 2008.
- Eriksen T.H., *Between Universalism and Relativism: A Critique of the UNESCO Concept of Culture* [w:] J.K. Cowan, H.-B. Dembour (red.), *Culture And Rights: Anthropological Perspective*, Cambridge 2001, s. 127–148.
- Ferris N., *Between colonial and indigenous archaeologies: legal and extra-legal ownership of the archaeological past in North America*, „Canadian Journal of Archaeology” 2003, vol. 27, s. 54–190.
- Freire P., *Cultural action for freedom*, Harmondsworth 1972.
- Fuller N., *The Museum as a Vehicle for Community Empowerment: The Ak-Chin Indian Community Ecomuseums Project* [w:] I. Karp, Ch. M. Kreamer, S. Lavine (red.), *Museums and communities: the politics of public culture*, Washington 1992, s. 327–365.
- Hafstein V. Tr., *The Politics of Origin: Collective Creation Revisited*, „Journal of American Folklore” 2004, vol. 117(465), s. 300–315.
- Hafstein V. Tr., Bendix R., *Culture and Property. An Introduction*, „Ethnologia Europaea” 2009, vol. 39(2), s. 5.
- Hall S., *Introduction* [w:] S. Hall (red.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London 1997, s. 1–11.
- Hall S., *Culture, Community and Nation* [w:] D. Boswell, J. Evans (red.), *Representing the Nation: A Reader*, London 1999, s. 152–169.
- Hamilakis Y., *From ethics to politics* [w:] Y. Hamilakis, P. Duke (red.), *Archaeology and capitalism: from ethics to politics*, Walnut Creek, CA, 2007, s. 15–40.
- Hazucha B., *Community as a Holder of Intangible Cultural Heritage (A Broader Public Policy Perspective)* [w:] T. Kono (red.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property (Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development)*, Antwerp 2009.
- Hendrix J., *Reclaiming Culture*, Oxford 2005.
- Hilty R.M., *Rationales for the Legal Protection of Intangible Goods and Cultural Heritage*, „International Review of Intellectual Property and Competition Law” 2009, vol. 40, s. 883–911.
- Hooper-Greenhill E., *Museums and the Interpretation of Visual Culture*, London–New York 2000.

- Israel B., Schulz A.J., Parker E.A., *Review of community-based Research: Assessing Partnership Approaches to Improve Public Health*, „Ann. Rev. Public Health” 1998, vol. 19, s. 173–202.
- Janke T., *Indigenous Intangible Cultural Heritage and Ownership of Copyright* [w:] T. Kono (red.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property (Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development)*, Antwerp 2009.
- Johnson V., *Getting over terra nullius; Australian Registrars Committee Conference. Melbourne, Australia*, 2001, <http://www.eniar.org/news/art13.html> [odczyt: 21.06.2015].
- Kaplan F.E.S., *Making and Remaking National Identities* [w:] Sh. Macdonal (red.), *A Companion to Museum Studies*, Oxford 2006, s. 152–169.
- Karp I., Kreamer Ch., Levine S., *Museum and Communities: The politics and Public Culture*, Washington, DC, 1992.
- Kearney A., *Intangible Cultural Heritage (Global Awareness and Local Interest)* [w:] L. Smith, N. Akagawa (red.), *Intangible Cultural Heritage*, London 2009.
- Kirshenblatt-Gimblett B., *Intangible Heritage as Metacultural Production*, „Museum International” 2004, vol. 56, 221–222, s. 52–65.
- Konach T., *Problematyka prawnej ochrony dziedzictwa niematerialnego na przykładzie przejawów folkloru*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, t.15, z.1, s. 29–38.
- Konach T., *Intangible cultural heritage projects – National policies and strategies. The creation of intangible cultural heritage inventories*, „ENCATC Journal of Cultural and Policy” 2015, vol. 5(1), s. 67–79.
- Kono T., *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage (Unresolved Issues and Unanswered Questions)* [w:] T. Kono (red.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property (Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development)*, Antwerp 2009.
- Kono T., *Geographical Indication and Intangible Cultural Heritage* [w:] B. Ubertazzi, E. Muñiz Espada (red.), *Le indicazioni di qualità degli alimenti*, Milan 2009a.
- Kreps Ch., *Liberation Culture: Cross-Cultural Perspectives in Museums, Curation and Heritage Preservation*, London–New York 2003.
- Kreps Ch., *Indigenous Curation as Intangible Heritage: Thoughts on the Relevance of the 2003 UNESCO Convention*, „Theorizing Cultural Heritage” 2005, vol. 1(2), s. 3–8.
- Kurin R., *Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a Critical Appraisal*, „Museum International” 2004, vol. 56(1–2), s. 66–77.
- Legrand P., *Le droit comparé*, Paris 1999.
- Lewinski S., *International Copyright Law and Policy*, UK 2008.
- Londres-Fonseca M.C.L. da, *Intangible Cultural Heritage and Museum Exhibitions*, „ICOM UK News” 2002, vol. 63, s. 8–9.
- Lynott M.J., Wylie A., *Ethics in American archaeology: challenges for the 90^s* (II wyd.), Washington, DC, 2000.
- Macdonald Sh., *A Companion to Museum Studies*, Oxford 2006.
- Malraux A., *La musée imaginaire*, Paris 1965.
- Marrie H., *The UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and the Protection and Maintenance of the Intangible Cultural Heritage of Indigenous Peoples* [w:] L. Smith, N. Akagawa (red.), *Intangible Cultural Heritage*, London 2009.
- Matsura K., *Preface*, „Museum International” 2004, vol. 221–222, s. 4–5.
- Minkler M., Wallerstein N., *Community based participatory research for health*, San Francisco, CA, 2003.
- Nas J.M., *Masterpieces of Oral and Intangible Culture: Reflections on the UNESCO World Heritage List*, „Current Anthropology” 2002, vol. 43(1), s. 139–148.
- Nicholas G.P., Hollowell J., *Ethical challenges to a postcolonial archaeology* [w:] Y. Hamilakis, P. Duke (red.), *Archaeology and capitalism: from ethics to politics*, Walnut Creek, CA, 2007, s. 59–82.

- Otieno-Odedek J., *The Way Ahead-What Future for Geographical Indications?*, *Worldwide Symposium on Geographical Indications*, jointly organised by the Ministry of Productive Activities of Italy and WIPO, Parma, Włochy 2005, 27–29 czerwca.
- Penny G.H., *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, London 2002.
- Pinna G., *Intangible Heritage and Museums. International Museum Day 2004 "Museums and Intangible Culture"*, „ICOM News” 2003, vol. 56(4), s. 3.
- Poulot D., *Musée et muséologie*, Paris 2005.
- Präet M., *Natural Heritage—Three perspectives on Intangible Cultural Heritage*, „ICOM News” 2004, vol. 57(1), s. 11.
- Primo J.S., *To Think Museology Today. Sociomuseology Study Centre* [w:] *Museologia: Teoria e Prática*, Lizbona 1999.
- Rapoport R., *Three dilemmas in action research*, „Human Relations” 1990, vol. 23(6), s. 499–514.
- Relp E., *Place and Placelessness*, London 1976.
- Rivière G.H., *La Muséologie selon George-Henri Rivière: Cours de Muséologie/Textes et Témoignages*, Paris 1989.
- Rowlands M., *Heritage and Cultural Property* [w:] V. Burchli (red.), *The Material Culture Reader*, Oxford–New York 2002, s. 105–114.
- Saito H., *Protection of Intangible Cultural Heritage in Japan* [w:] *Sub-regional Experts Meeting in Asia on Intangible Cultural Heritage: Safeguarding and Inventory Making Methodologies*, Bangkok/Tajlandia 2005, 13–15 grudnia, s. 1–14.
- Santova M., *Construire un inventaire: L'exemple bulgare, Symposium Le patrimoine culturel immatériel de l'Europe: inventer son inventaire*, Institut National du Patrimoine, Paris, 30 novembre 2007.
- Santova M., Torsen M., Anderson J., *Intellectual Property and the Safeguarding of* (3–7 May 2010, Ramnicu Valcea, Romania), „Balgarski folklor” nr 3–4, s. 189–191.
- Santova M., *Pravata na choveka i nematerialnoto kulturno nasledstvo [The Rights of Man and the Intangible Cultural Heritage]*, „Balgarski folklor” 2010a, nr 3–4, s. 150–159.
- Santova M., Bratanova R., *Zhivi choveshki sakrovishta – Bulgaria [Living Human Treasures – Bulgaria]*, Sofia 2004.
- Santova M., *To capture the elusive. Intangible Cultural Heritage*, Sofia 2014.
- Santova M., *Development of National Inventories and Cultural Policies: the Bulgarian Perspective*, „The IOV Journal of Intangible Cultural Heritage” 2015, s. 34–49.
- Skounti A., *The Authentic Illusion: Humanity's intangible cultural heritage, the Moroccan experience* [w:] L. Smith, N. Akagawa (red.), *Intangible Heritage*, London 2009.
- Skounti A., *De la patrimonialisation. Comment et quand les choses deviennent-elles des patrimoines*, „Hesperis-Tamuda” 2010, vol. XLV, s. 19–43.
- Smith L., *Archaeological theory and the politics of cultural heritage*, London 2004.
- Smith L.T., *Decolonizing methodologies: research and indigenous peoples*, New York 2000.
- Smith C., Wobst H.M., *Indigenous peoples and archaeology: the politics of practice*, London 2005.
- Smith L., *Uses of heritage*, London 2006.
- Spalding J., *The Poetic Museum: Reviving Historic Collections*, Munich 2002.
- Telesetsky A., *Traditional Knowledge: Protecting Communal Rights through a Sui Generis System* [w:] J.A.R. Nafziger, T. Scovazzi (red.), *Le patrimoine culturel de l'humanité*, Leiden 2008.
- Torsen M., Anderson J., *Intellectual Property and the Safeguarding of Traditional Cultures (Legal Issues and Practical Options for Museums, Library and Archives)*, WIPO 2010, s. 67–82.
- Vergo P., *The New Museology*, London 1989.
- Wadsworth Y., *What is participatory action research? Action Research International*, Paper 2, 1998, <http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/ari/p-ywadsworth98.html> [odczyt: 21.08.2016].
- Watkins J.E., *Indigenous archaeology: American Indian values and scientific practice*, Walnut 2000.

- Watson Sh., *Museums and their Communities*, New York 2007.
- Wendland W.B., *Intangible Cultural Heritage and Intellectual property: Challenges and Future Prospects*, „Museum International” 2004, vol. 56(1–2), s. 97–107.
- Wendland W.B., *Managing Intellectual Property Options When Documenting, Recording and Digitizing Intangible Cultural Heritage* [w:] T. Kono (red.), *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property (Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development)*, Antwerp 2009.
- Whyte W.F., *Participatory action research*, Newbury Park, CA, 1991.
- Zimmerman L.J., *Regaining our nerve: ethics, values, and the transformation of archaeology* [w:] M.J. Lynott, A. Wylie (red.), *Ethics in American archaeology: challenges for the 1990s* (II ed). Washington, DC, 2000, s. 64–67.

Instrumenty międzynarodowe

- Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, 15 April 1994, Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, Annex 1C, 33 ILM 1197 (1994).
- Konwencja berneńska o ochronie dzieł literackich i artystycznych z dnia 9 września 1886 r., przetrzana w Berlinie dnia 13 listopada 1908 r. i w Rzymie dnia 2 czerwca 1928 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 5 marca 1934 r.). Dz.U.1935.84.515.
- European Network of Ecomuseums. 2004. Declaration of Intent of the Long Net Workshop. Maj 2004. Trento, Włochy, <http://www.localworlds.eu/PAPERS/intents.pdf> [odczyt: 15.09.2016].
- Kit of the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, <http://www.unesco.org/culture/ich/en/kit> [odczyt: 2.10.2016].
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz.U.2011.172.1018.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego sporządzona dnia 16 listopada 1972 r., Dz.U.1976.32.190.
- Operational Directives for the Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of 2003, adopted by the General Assembly of the States Parties to the Convention at its second ordinary session in 2008 and amended at its third session in 2010.
- Powszechna konwencja o prawie autorskim zrewidowana w Paryżu dnia 24 lipca 1971 r. Dz.U.1978.8.28.
- Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore/Recommandation sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire z dnia 15 listopada 1989 r., http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13141&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [odczyt:15.09.2016].
- Shanghai Charter, 7th Regional Assembly of the Asia Pacific Organisation International Council of Museums (ICOM) Shanghai, China, 20–25 October 2002, http://archives.icom.museum/shanghai_charter.html [odczyt: 16.09.2016].
- Tunis Model Law on Copyright for the Developing Countries. 1976. http://portal.unesco.org/culture/en/files/31318/11866635053tunis_model_law_en.web.pdf/tunis_model_law_en- web.pdf [odczyt: 17.09.2016].
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, adopted by General Assembly Resolution 61/295 on 13 September 2007, http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf [odczyt: 13.09.2016].
- WIPO Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions. 1982, www.wipo.int/tk/en/documents/pdf/1982-folklore-model-provisions.pdf [odczyt: 17.09.2016].
- WIPO/GRTKF/IC/4/4 – Technical co-operation on the legal protection of expression of folklore.